

og forsynt med lyngtag (8). På NSjællands nordkyst er fattigfolks hustag og -gavle af lyng (9); på Bornholm bliver *rygjalyng* ofte lagt under og over tagrygningens græstørv (10).

Jyske fattigfolk fælder lyngbundter ind i de klinede lervægge (1800ff; 11), de beskytter mod fugtighed (12). Udhusets meget tykke ydermure er tit af stampet ler med iblandet hakket lyng (13), hedegårdens vægge af opstablede lyngtørv (14). Laden og forstuens ydervægge, undertiden også taget, beklædt med lyng ligner på afstand grå og violette tørvestakke (MSlesvig; 15). I SV-Jylland anvendes lyngen til dække af roe- og kartoffelkuler (16), på Læsø lægger man diger af lyngtørv om kålhaver og »salthover« (hvor der koges salt af havvand) (17).

LITTERATUR: (1) 739 2,574; (2) 754e 79 (1860'erne; 812 1843,709; (3) 57c 1,1808,136; (4) 812 1843, 709; 228c 92; 754e 29; 859 171,178; (5) 510 3,64; (6) 342 8,1914,26 (o. 1850); (7) 674 15; (8) 328e 70f; (9) 941f 68; (10) 92 19,1928,139; 289 10,1939,21; 449 1942,17f og 1945,41f; A. Hjorth Rasmussen, En gennemgang af danske tækkelmetoder (1966), 43–45; (11) 739 2,574; 322 1808,23f; (12) 812 1843,709; (13) 488f 3,4,27; 353 32; 488r 51; (14) 859b 264ff; (15) 594 1,123f,128; (16) 582 75 (Vardeegenen 1881); 634 10869 (o. 1850); (17) 644 38.

BRÆNDSEL

Brugen af hedetørv og lyng som brændsel omtales 1656 fra Jylland (1). Der skæres uhyre mængder af den lyngrodfyldte tørv, som i mange vestjyske egne er den eneste anvendelse af lyngheden (2). Lang og grov hedelyng i knipper er næst efter mosetørv det vigtigste brændsel, som man fyrer med i (navnlige) bageovnen, under brygge- og vaskekeded, i bilæggerovnen og den åbne skorsten ved madlavning; asken er højt værdsat til vaskelud (o. 1800ff; 3). I NVJylland må dette ovnbrændsel hentes langvejs fra og kostet 10–12 rigsdalere for et lille læs (o. 1870; 4). Nogle steder i VJylland bruger man resterne af foderlyngen til at fyre med i bageovnen (o. 1850; 5). Der køres også mange læs lyng til byernes bagerier (SVJylland; 6). – I et sagn koger bjergfolk grød over ild af *brom* (lyngens små visne blade og affaldne blomster) (7).

Også på Bornholm bruges lyngen »for en stor del til brændsel« (1804; 8), fattigfolk fyrer med oprevet lyng (o. 1820), 1793 omtales lyng som brændsel i maritimt fyr, men det forbydes af Rentekammeret (9). – På Færøerne fyrer man med lyng i mangel af tørv (o. 1780; 10). »I sandhed! man kan ikke andet end forundre

sig over, at man søger at udrydde denne plante; thi hvis det virkelig var muligt, hvor ville da de mennesker, som bor på heden, tage mange nødvendige artikler fra og navnlig brændsel« (1837; 11).

På gårdspladsen ligger en stabel lyngknipper til at fyre med i bageovnen om sommeren og som optændingsmateriale; efter behov trækker man den indvendige tørre lyng ud med en hø- eller lyngkrog = spids jernstang med modhage og træskraft (12). Ovnen er varm til bagnning, hvis en tot tør lyng stukket eller kastet derind straks bryder i brand uden at berøre siderne (13). Så snart brødene er sat i ovnen, blusser man med en visk lyng udenfor ovnmunden, ellers bliver de ikke gode (oprindelig som værn mod forhekselse?), det hedder at *pryne* for brød (14).

De største mængder lyng går dog til kalkbrændingen. Hver ovnfuld råmateriale, som giver 250–280 tønder læsket kalk, kræver 70–80 læs lyng (1763; 15). Kalkovnene brænder døgnet rundt, ca. 30 læs føres til hver ovn, og i den periode, hvor fabrikationen foregår, taler alle tidligt og silde om lyngbjærgningen (Mønsted v.f. Viborg o. 1850; 16). I Daugbjerg og Mønsted kan brændingen fortsætte takket være Alhedens store ressourcer, men mange andre steder må den indstilles på grund af brændselsmangel. O. 1840 brændes årligt ca. 10.000 tdr. kalk, hvortil går ca. 5.–6.000 læs lyng (17).

Når lertøj brændes, bliver pottegravens bund belagt med lyngtørv, de anbragte ting dækkes med lyng og denne antændes (Fjends herred o. 1850; 18), sml. s. 342.

Kanalen i den fritstående bageovn fyldes under opmuringen med lyng, så kommer der bedre brand overalt, når skabelonen brændes ud (VJylland o. 1840; 19).

Fersk fårekød *brates* = man gnider det ind med salt og holder en tot brændende lyng hen under, til saltet er brunt (Farsø; 20). På Bornholm og Færøerne benytter man undertiden lyng til røgning af henholdsvis fisk (1815; 21) og fårekød (o. 1800; 22).

I Vester Hanherred blusses med lyngtotter for gedder (23).

LITTERATUR: (1) 66 2,37; (2) 57c 1,1808,134; 806g 43–54; (3) 739 2,1800,573f (Viborgegen); 73 1802,72; 644 58; 57c 1,1808,136 (SVJyll.); 674 19 (o. 1850); 488g 3,16f; 342 42,1948,94; 488r 30,60; 257 7,1928–31,575,594; (4) 903 85; (5) 342 8,1914,

Mønsted Kalkværk med de brændende ovne i baggrunden. Det natrige og nærliggende brændsel til disse var lyng. Træsnit i Illustreret Tidende 31-10-1875.

30; (6) 257 7,1928–31,594; (7) 488 3,1876,17; (8) 834 43; (9) 92 32,1949,47; 449 1942,17f og 1945, 41f; (10) 873 154; (11) 718 1837,142; (12) 859 179; 499b 34f; 258 1930,99; (13) 342 1914,99 (o. 1850); 328g 85 (MJyll.); 634 10633 (VJyll.); (14) 488f 3, 26; (15) 258 1942,84f; (16) 378 1,1909,61f; 674 19; (17) 656 12/1 1941; (18) 674 23; (19) 955 1918,59; (20) 488f 3,52; (21) 756 257; (22) 873 154; 398 1806, 378; (23) 499 2f.

SOM SENGEBUND, VEJFYLD, STRØELSE M.M.

I bunden af jyske hedebohjems allover ligger et tykt lag lyngknipper med roden nedad, derover bredt et lag rughalm (1). Mus og rotter holder til i sengelyngen (2), der også er bosted for snoge og ildere, ja endog hugorm (3), snogene »snoede sig tit ud og åd davre med småbørnene ... gamle folk kunne beklage sig over, at de ikke kunne få nattro for disse dyr« (4). – Fattigfolk på heden stopper ung lyng i et stykke tøj til sengedyne (1837; 5) eller vuggedyne (Thy; 6).

På opkørte sandveje eller i vejhuller lægges et tykt lag lyng evt. med græstørv over (7). 1804 får mændene i Vrinsted NJylland ordre til at fylde lyng i Viborgvejen, og de kører 880 tdr. lyng dertil (8). På Ringkøbingegnen bruges før 1850 og sine steder endnu 1920 lyng til at udbedre både lokal- og amtsveje; »det var ikke

rart at cykle på vejene, når der lige var kommet lyng på«; man lægger lyng i hjulsporene for at dæmpe sandflugten; 1849 klager Torsteds præst til amtet over, at folk fra Stadil på én dag har plukket 5.400 knipper lyng, en anden dag henter man fra Tim 4.290 knipper (9). Vejen Ålbæk-Skagen bliver o. 1880 udelukkende repareret med dette materiale (10).

Man strør også lyng i og udenfor gårdsrummet, hvor der er mest vognkørsel (VJylland 1822; 11). Der lægges et tykt lag lyng på gårdspladsen, i indkørsel og folde, så husdyrene trumper den sammen (1757; 12); om foråret dækker man gårdsplads og indkørseler med et tykt lynglag, der sommeren igennem trædes itu og blandes med gødning, derefter kastes det i dynger, blandes med staldgødning og køres på marken det følgende efterår (VJylland o. 1800; 13), sml. nedenfor. – Lyngstrøelsen på stenbroen dæmper lyden af hestenes hovslag, når det gælder at komme i marken før naboen (14).

1959–60 føres adskillige tons hedelyng fra Sønderjylland til den sydslesvigske vestkyst, hvor tyske entreprenører bruger den som faskiner eller til underlag for drænrør ved landvindingsarbejder; der kan maskinmejes 40–70 t svær lyng pr. hektar (15).

Lyngen er i Jylland brugt til risgærder (1821; 16), endvidere til at beskytte plantebede mod fugle og indpakning af lervarer (10).

Top-, så- eller smålyng er i Jylland ofte blevet anvendt som strøelse under køer, får og svin, og når dyrene har æltet den sammen med gødning, køres den på marken (17). Man blander lyng i møddingen for at drøje staldgødningen (SJylland 1815; 18). – På Færøerne o. 1780 samlede én mand lyng til gødning (19).

Asken af lyngtørv skæret på store strækninger, stillet i hobe og brændt, gøder ud- og indmarkerne; hedelyngen afbrændes for at vinde agerland og asken gøder, men landøkonomer advarer, det gör mere skade end gavn (o. 1800; 20).

LITTERATUR: (1) 488f 3,28; 257 7,1928,31; (2) 739 2,1800,573; (3) 859 173; (4) 353 42 sml. 328g 133f; (5) 718 1837,148f; (6) 634 15149 (Klim); (7) 353 125; 488f 5,100; 252 40,1951,117; 257 1928–29, 721; (8) 812 1843,709; 378 1921,106; (9) 631b 14, 1956,37f; (10) 510 3,64; (11) 320b 117; (12) 929 41f; (13) 194 5,1797,370 og ny rk. 2,1811,343f jf.

136 1822,95f; (14) 488g 1,27; (15) 135 25/7 1961; (16) 398 1821,432; (17) 677 1757,682 (Slesv.-Holst.); 929 1757,41f; 739 2,1800,573f; 57c 1,1808,136 (SV-Jyll.); 258 1930,99; 488r 60; 228e 3,823; 488g 1, 96f; 257 7,1928–31,598; 637 1939,19; (18) 999b 199; (19) 873 54; (20) 675 3,1800,112 og 12,1810,67–74; 398 1806,377f.

KOSTE, BØRSTER M.M.

Af høj lyng bindes fejekoste (1), grenene hertil sælges travevis (SVJylland 1808; 2); »lynglimper« er dog meget sjeldne i Midt- og VJylland (3). Fattigfolk fra »Sandets« på NSjællands nordkyst kører omkring og sælger bl.a. lyngkoste, hvormed man fejer efter tærskningen (4). Gulvene skures med vådt sand og en lyngkost (NFyn; 5), stuen fejes med en lyngkost, derefter strøs med hvidt sand (sydfynske øhav; 6).

Karbørster af grenene er en stor handelsvare omkring Viborg; de bruges til at rengøre jyde-

Brændingen af jydepotter foregik ved hjælp af lyngtørv. Foto af Kevin Hansen. Dansk Folkemindesamling.

potter o.a. kar med (o. 1800; 7). Mange fattig-folk tjener en skilling ved at binde karskrubber af den fine lyng, der slæsses med samme le som foderlyngen (se ovenfor) (Vester Hanherred; 8). Også på Bornholm binder man koste og karbørster af lyng (9). De karbørster, som o. 1825 bruges på mejerierne, er af lyng blandet med svinebørster (Randers amt; 10). Man har endvidere lavet klædebørster af lyngstængler (11).

Jyske hyrdepiger samler de uldtotter, fårene efterlader på lyngen, og spinder dem på en ca. 6 tommeter lang, foroven kløftet lyngpind til strømpe-stoppegarn (3). Taterne på heden bruger en passende krumvokset lynggren med spalte, gennem denne vikles uldtråden efterhånden om stilken, når nøglet er som en valnød skærer man grenens frie ender af og fortsætter arbejdet med en anden (12).

Af tykke grene får man skopløkke (1800, Danmark? 13) og rivetænder (11). En svær lyngtørv er slæden, hvorpå børn kurer ned ad bakke, mens de holder fast i lyngrene (Horsensegnen o. 1845; 14).

Lyng (revling?) til tøjr bruges ikke meget, man kan rinke det op, slå knuder på eller splejse det (Thy; 15).

LITTERATUR: (1) 728c 7,1781,95,104 (NSlesv.); 398 1806,378; (2) 57c 1,1808,136; (3) 328e 43f,117; (4) 941f 68; 657 19/12 1934; (5) 760 162; (6) 339 226; (7) 739 2,1800,573f; 322 1808,23f; (8) 499 12; (9) 449 1942,17f og 1945,41f; (10) 256 12,1918,137; (11) 836 26,1940,206; (12) 794 3,133f; 228e 1,769; (13) 739 2,573f; (14) 996 12,1947,34; (15) 379 1961, 373.

FARVNING, MOD SKADEDYR, TIL DEKORATION, I BRØDMEL M.M.

Uldgarn kogt med grøn korthakket lyng i alun-lud farver citrongult – og grønt, når det gule garn blev dyppet i lødgryden (VJylland; 1). Ny grøn lyng farver uldgarn brungrønt (2), denne kulør hedder i tekstilbranchen stadig »lyngmele-ret«. Lyng med blomster koges 3–4 timer og efter afkøling after under låg (Vendsyssel; 3). Vadmel til drengebukser bliver med lyng farvet grønlige (4). Hedelyng farver grønt i forskellige nuancer, olivengrønt, mosgrønt, bronzebrunt (5).

Røgen af brændende lyng skal kunne fordrive mus (6) og lyng udlægges i samme hensigt, muligvis »anfaldes af en løbemani, hvis følge sædvanligvis er døden« (7); under ladens korn anbringes et lag lyng, derover spildhalm (VJylland o. 1850; 8).

Til høstgudstjenesten er kirken pyntet med blomstrende lyng og lupiner (Arnborg VJylland o. 1880; 2). Enkelte binder gravkranse af lyng (Lemvigegnen o. 1890; 9), det sker endnu hist og her i jyske hedeegne. Fra SSlesvig sendte man til Christian X's bisættelse 1947 en stor krans af lyng plukket på Isted hede, et vedhæftet vers lød (10):

Blomsterløse lyng fra Isted hede,
gå og sig i kongens borg:
vi er med i Danmarks sorg,
vi vil fylke folkets sørgetog hernede.

Det er meget almindeligt, at turister tager buketter af blomstrende hedelyng med som souvenirs og vasepynt. »Man ser ikke så sjældent en københavner omhyggelig gemme en lille lyngkost, som han efter endt rejse viser frem og fortæller om, at den er fra den jyske hede, hvor han selv har plukket den, og så har han måske alligevel aldrig væretude på den store hede« Evald Tang Kristensen (11).

Jyske turistforeninger kårede 1957 en Lyngprinsesse, der kørte i vogn med studeforspand til København, medførende en del af i alt 12.000 lyngbuketter til hovedstadens borgere (12). Herning holder en årlig lyngfest.

Lyngbrom (tørre blade, blomster og frø, afgnedet bark) blev i mangelår brugt til at drøje rugbrødsmelet, men brødet smuldrede fra hinanden og man kunne se blomsterne (13). 1699 måtte bønderne under misvækst spise byg- og boghvedebrød iblandet hø og lyngfrø; efter den hårde vinter 1709 brugte de fattige »brum af lyngen og bark af træ til hjælp i brødett« (ved Frijsenborg), og fra 1800-t kendes adskillige oplysninger om denne anvendelse af lyngbrom i MJylland (14).

Bryggeriet Ceres i Vejle markerede 1958 sit 100 års jubilæum med bl.a. at brygge ølsorten »Lyngtop« – en efterligning af det berømte lyngøl, som danske vikinger bryggede på lyngblomster kogt i vand og forgaret med lynghonning (15). Iflg. traditionen skulle danskerne af irlænderne have lært at brygge dette øl (16), se imidlertid pors bd. 2. Lyngknopper blandet med humle kunne anvendes til brygning (1837; 17).

Den blomstrende hedelyng har stor betydning for biavlernes; en talstærk bifamilie kan på én blomstringssæson samle ca. 50 kg af den brune eller rødlige lynghonning, i nogle egne flyttes bistaderne til heden (1800ff; 18).

Hedebonde binder lyngkoste. Maleri af Hans Smidh.

»Hvis man vil regalere [beværte] en eller anden stormand med lyngte indpakket i en kasse med kinesiske tegn, så blev den drukket som den bedste kinesiske te, og det fortjener den også« (1837; 17). Det er i nogle vestjyske hjem en dagligdrik (19); de tørrede blomster og blade bliver under 2. verdenskrig solgt som teerstatning (20).

LITTERATUR: (1) 77 1795,76; 451b 1798,81; 228b 105; 488 5,256; 634 12248 (Stauning o. 1890); (2) 634 12077; (3) 634 18137; (4) 488f 3,97; (5) 525b 32f; 946 14f,18; (6) 398 1821,432; (7) 515 1,1854, 224; (8) 342 1914,76; (9) 634 18633; (10) 964 30/4 1947; (11) 488r 4f; (12) 725 27/8 1957; (13) 634 12077 (SVJyll.); 488g 3,43f; (14) 328g 55–57; (15) 135 6/7 1958; (16) 139 5,35; 109 15/5 1965 sml. 389 177ff; (17) 718 1837,7,148f; (18) 739 2,573f; (19) 634 12056 (Avlum o. 1875); (20) 634 18753; 790 1,1941,249.

LÆGEMIDLER

Den sveddrivende lyngte drikkes mod forkølelse (Borris o. 1900; 1) og leddegeigt (Jylland; 2), den skal virke nerveberoligende (3). Dekokt af bladene er godt for blæregrus, de knuste blade lægges på bid af gal hund o.a. sår (1857; 4). Lyngblomster syltet i sukker og honning spises ved tiltagende måne mod malaria (2).

Herba ericae føres på nogle apoteker.

For krampe lægges en lyngkvist »i Guds navn« under patientens lagen (VJylland; 5).

Får med leverikter flyttes ud på *rimlyng* = lyng med frostrim (6).

Man mener at kvæg, som græsser på lyneheden, mens den blomstrer, får blodpis (7); i SVJylland tilskriver man skovlyngen, at stude får denne sygdom (8).

LITTERATUR: (1) 634 18753; (2) 186 33,38; (3) 790 1,1941,249; (4) 718 1837,148f; (5) 228c 70; 877